

Д. О. Александров, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕСТРУКТИВНИХ ДИНАМІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Присвячено актуальній проблемі визначення чинників формування та розвитку негативних трансформацій особистості працівника органів внутрішніх справ. Доведено, що професійна деформація є наслідком дезадаптації особистості, яка виникає під впливом діяльності. Наведено результати експериментального дослідження зв'язку професійної дезадаптації працівників міліції з деформацією індивідуальних психологічних якостей особистості.

***Ключові слова:** деформація; дезадаптація; психологічні якості; працівник органів внутрішніх справ; особистість; діяльність.*

Метою статті є визначення особистісних детермінант, що визначають формування деструктивних тенденцій особистості правоохоронця. Безумовним є те, що у психологічно напружених, а інколи й екстремальних умовах оперативно-службової діяльності відбуваються негативні особистісні зміни працівника органів внутрішніх справ (ОВС). Крім того, соціономічний характер діяльності також накладає свій відбиток, наслідком якого виступає психологічне вигорання. У сукупності, залежно від індивідуальних особливостей, відбуваються деструктивні особистісні зміни, що у своїй сукупності можуть виражатися як у формі професійної деформації, так і у вигляді виникнення певних негативних психологічних трансформацій особистості.

Професійна дезадаптація виявляється в усіх сферах особистісного життя людини, тому й призводить до деформації не якогось окремого компонента особистості, а всіх її складових загалом. Тому для дослідження деформації правоохоронця як наслідку професійної дезадаптації, слід урахувати такі провідні ракурси:

роль психологічних якостей особистості, що визначають її адаптацію у професію під час інтеріоризації нею відповідних відносин притаманних правоохоронній діяльності;

вплив умов цієї діяльності на подальші трансформації особистості правоохоронця.

Аналізуючи ж феномен деструктивних психічних тенденцій, як наслідок порушення адаптації працівника ОВС до умов службової діяльності, то варто зазначити, що сам феномен дезадаптації виникає у процесі професійної інтеріоризації, але за умови невідповідності функціонування професійно значущих особистісних якостей вимогам професії. Це може відбуватися у двох ситуаціях: коли значущі якості з самого початку не відповідають вимогам професії, через що деформуються; або ж коли наявні професійно значущі якості під впливом професійної діяльності гіпертрофуються, трансформуючись у свою протилежність.

Тому й аналіз деструктивних психічних тенденцій особистості працівника ОВС має починатися з вивчення взаємозв'язку деформації його індивідуально-психологічних якостей із процесом професійної дезадаптації. Адже саме внутрішній потенціал індивіда виступає регулятивним початком його дезадаптації, а деформації, які відбуваються на особистісному рівні, є перетворенням форм зв'язку його психічних властивостей із професією як реакцією порушення засвоєння системи функцій та відносин у діяльності.

Саме тому для аналізу найсуттєвих деструктивних змін особистості правоохоронця нами обрані критерії психодіагностичних методик ММРІ та Кокошкаррової. Унаслідок того, що окремі шкали цих методик повторюються, нами буде проведено дослідження, спрямоване на виявлення загально-психологічних змін у структурі особистості правоохоронця, які відбуваються під впливом виникнення певних психічних аномалій. Для цього виокремлено тільки ті особистісні чинники, що безпосередньо пов'язані із виникненням таких розладів, і які підтверджуються принаймні кількома показниками за методиками ММРІ та Кокошкаррової.

Для дослідження цієї проблеми був підібраний діагностичний інструментарій та складена батарея методик, зокрема: опитувальник Кокошкаррової для визначення

схильності до невротичних розладів; тест Міні-мульти ММРІ для дослідження можливих психологічних аномалій, що виникають унаслідок професійної дезадаптації; поліфакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ) для визначення екстра-, інтроверсії та нейротизму; методика для виявлення виявів агресії Басса-Дарки; для діагностики комунікативних психологічних установок використали відповідну методику В. В. Бойка; для діагностики особливостей стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях використовувалась методика К. Томаса; для діагностики особливостей компонентів інтелектуальної сфери нами використовувалась методика Р. Амтхауера; для діагностики системи Я-образів у структурі соціальних міжособистісних відносин використовувався тест Т. Лірі; для визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі використовувалась методика “Прогноз”; для діагностики особливостей соціальної адаптації нами використовувався багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність” (МЛО-АМ) А. Г. Маклакова-С. В. Чермяніна; для дослідження системи ставлень до самого себе використовувалась методики дослідження самовідношень (МИС) С. Р. Панталеєва.

Насамперед слід звернутися до базових провідних інтегративних показників адаптивності, комунікативності та нервово-психічної стійкості, які є провідними чинниками у структурі особистості правоохоронця. Для цього проаналізуємо провідні динамічні особливості за даними параметрами, що взаємозумовлюють виникнення психічних аномалій правоохоронця показників методик МЛО-АМ, Айзенка та “Прогноз” із провідними типами психічних аномалій за методиками Кокошкаррової та ММРІ.

З одержаних результатів видно, що у разі будь-яких психічних аномалій відбувається зниження загального рівня професійної адаптивності (шкала 2 МЛО-АМ), на що вказують тотальні вагомі позитивні кореляційні зв'язки. Таким чином перше, у чому виявляється будь-яке деструктивне психічне відхилення, є порушення адаптивності особистості.

Тотальні також позитивні вагомі кореляційні зв'язки спостерігаються й за показником нервово-психічної стійкості (шкала 2 МЛО-АМ, шкала нейротизму Айзенка та показник

НПС “Прогнозу”). Можна впевнено зазначити, що й нервово-психічні стійкість деформується та піддається руйнації під час виникнення будь-яких психічних аномалій особистості, що також порушує його професійну спроможність.

Третій інтегративний компонент у структурі особистості правоохоронця, яким є його комунікативний потенціал аналогічно містить деструктивні тенденції, що визначаються сукупністю вагомих позитивних кореляційних зв'язків із типами психічних відхилень (шкала 3 МЛЮ-АМ). Така деструкція комунікативності безпосередньо підтверджується й зростанням інтровертованості особистості, на що вказують вагомі зворотні кореляції за методикою Айзенка.

І нарешті, порушується моральна нормативність поведінки (шкала 4 МЛЮ-АМ), яка, маючи тотальні вагомі позитивні зв'язки, зумовлює послаблення внутрішнього контролю соціальної активності працівника й визначає психологічну готовність до порушень суспільних норм під впливом викривленого певним типом психічного розладу прийняття дійсності.

На підставі зазначеного спробуємо розібратися, які саме особистісні риси правоохоронця зазнають деформації, наслідком чого виникає ризик формування того або іншого психічного розладу. З цією метою проаналізуємо найсуттєвіші риси за методикою Кеттелла, які продемонстрували велику кількість однотипних кореляцій із досліджуваними типами психічних аномалій за методиками Кокошкаррової та ММРІ.

З 16 провідних чинників найсуттєвіших змін можуть набути дев'ять, а саме: зростає ізольованість і замкненість (зворотні кореляції з чинником А) та дисургенсія або стриманість (зворотні кореляції з чинником F), що підтверджує вищеописану деформацію комунікативності; збільшується емоційна нестійкість (зворотні кореляції з чинником С), що підтверджує аналізоване вище порушення нервово-психічної стійкості; загострюється неконтрольована піддатність почуттям, наслідком чого можуть бути порушення прийнятих норм, непостійність поглядів та принципів, неорганізованість та безвідповідальність (зворотні кореляції з чинником G), що підтверджує вищезазначені порушення моральної нормативності поведінки особи.

Аналогічно зростають показники нерішучості (зворотні кореляції з чинником Н) та тривожності (прямі кореляції з чинником О), наслідком чого стає й загострення загального рівня тотальної підозрілості (прямі кореляції з чинником L) як непродуктивної захисної компенсації внутрішньої напруженості. Ці риси повністю суперечать вимогам професійно значущих якостей правоохоронця та мають особистісно-деструктивний зміст.

Як паралельні форми втечі від виснажливих переживань, породжених внутрішніми розладами, може бути або відхід у непродуктивну відірвану від реальності аутичну мрійність (прямі кореляції з чинником М), або, залежно від особистісних особливостей, навпаки, у радикалізм, як форму авторитарного критиканського опозиційного самоствердження (прямі кореляції з чинником Q1).

Отже, як бачимо, руйнуються не лише професійно значущі якості правоохоронця, а й виникають подальші захисні механізми непродуктивної компенсації внутрішніх деструктивних переживань.

Такі особистісні зміни безпосередньо пов'язані з порушенням самооцінки та всієї системи ставлень до самого себе. Це демонструють вагомі кореляційні зв'язки показників психічних відхилень за методиками Кокошкаррової та ММРІ із чинниками МІС.

Отже, вагомі негативні кореляційні зв'язки зумовлюють суттєве зменшення впевненості у собі (шкала 2), самовладання та самокерівництва (шкала 3), зниження позиціонування власного Я в системі міжособових стосунків (шкала 4), занижене усвідомлення власної цінності, наслідком чого стає недооцінювання себе та своїх можливостей (шкала 5), формування зневажливого ставлення до себе (шкала 7).

У результаті цього відбувається загострення внутрішньоособистісної конфліктності (шкала 8) та тенденції до самозвинувачення та самоприниження (шкала 9), на що вказують вагомі позитивні кореляції з показниками психічних аномальних станів.

Що ж до конкретних виявів порушень сфери професійної комунікативності, то тут також спостерігаються деструктивні вияви. Зокрема, за методикою Бойка вагомі позитивні кореляційні зв'язки із досліджуваними типами психічних

аномалій за методиками Кокошкаррової та ММРІ зумовлюють формування та загострення таких непродуктивних комунікативних установок особистості, як: схильність до вияву відкритої жорстокості відносно людей (шкала 2), загострення невинуватого критиканства та конфліктності (шкала 4), намагання переносити на всі акти спілкування власний негативний досвід, із відповідною упередженою проекцією внутрішніх суперечностей на оточуючих (шкала 5).

Наслідком цього стає нерішучість і консерватизм у пошуках шляхів розв'язання проблемних ситуацій у конфліктній взаємодії, на що вказує тенденція обрання як універсального інструмента такої непродуктивної стратегії, як компроміс. Працівник уже не готовий до оперування різними стратегіями, а обмежується тільки готовністю долати суперечності системою взаємних поступок, замість пошуку в кожній конкретній ситуації найбільш тактично виправданого прийому подолання конфлікту. На це вказують вагомні кореляційні зв'язки цього показника компромісу (шкала 3) за методикою Томаса із досліджуваними типами психічних аномалій за методиками Кокошкаррової та ММРІ. Доречно буде згадати, що за показниками динаміки професійно значущих якостей саме компроміс визначається зниженням як недоцільна стратегія для розв'язання проблемних ситуацій при досягненні значущої мети.

Відповідно до цього відбувається й низка деструктивних перетворень системи Я-образів, що видно з результатів математико-статистичного аналізу показників методики Лірі з досліджуваними типами психічних аномалій за методиками Кокошкаррової та ММРІ.

З одержаних результатів видно, що позитивні кореляційні зв'язки типів психічних аномалій визначають динаміку загострення Я-реального образу за показником агресивності (шкала 3), підозрливості (шкала 4), підлеглості (шкала 5) та залежності (шкала 6). Причому варто зазначити, що дані закономірні зміни реального Я-образу підтверджують порушення комунікативної сфери організації міжособових взаємин, які були нами раніше виявлені за іншими методиками.

Що ж до очікуваного ідеального Я-образу, то найбільшого загострення набуває показник підозрливості (шкала 4), що визначається сукупністю вагомих позитивних кореляцій. Це

означає, що тотальна підозрілість, виявлена ще за чинником L методики Кеттелла та у профілі констатованого Я-реального образу, буде й у подальшому зростати, адже особа вбачає у ній гарантію власної захищеності, що робить цю рису виявом непродуктивної компенсаторної захисної реакції у вигляді переносу та проекції внутрішньої напруженості та тривожності назовні. Другий чинник, який в очікуваному Я-ідеальному образі набуває також яскравого виразу, це динаміка бажаного зниження показнику дружності (шкала 7). Це є досить логічним, адже дружність передбачає нормальну соціальну комунікацію, а у разі ж її порушення, дружність стає перешкодою для відчуття власної захищеності, і тому поступово нівелюється. Доречно нагадати, що серед виявів професійної деформації втрата дружніх стосунків та звуження кола соціального спілкування є одним з основних діагностичних критеріїв.

Відповідно до зазначених тенденцій констатованого Я-реального та очікуваного Я-ідеального образів відбувається загострення внутрішньоособистісного дисонансу через їх суттєві відмінності. Це породжує внутрішні незадоволення, особистісні конфлікти та нагромадження суперечностей, які підвищують внутрішню напруженість, незадоволеність, і, як наслідок, ініціюють подальше загострення психічних аномалій. Найбільш суттєві суперечності між реальним та ідеальним Я-образами загострюються у сфері егоцентризму (шкала 2), агресивності (шкала 3), підозрілості (шкала 4), підлеглості (5) та залежності (шкала 6). Інакше кажучи, з восьми форм будови міжособової взаємодії, виділених у методиці Лірі, незадоволення викликають 5, що вказує на загальний дисгармонічний стан усвідомлення реальних та бажаних характеристик організації власних соціальних взаємин.

Загострення агресивності в її різноманітних виявах підтверджують й результати математико-статистичного аналізу виявів агресії за методикою Басса-Дарки із досліджуваними типами психічних аномалій за методиками Кокошкаррової та ММРІ.

Так, за результатами дослідження видно, що майже всі показники агресії суттєво зростають, адже мають вагомі позитивні кореляційні зв'язки із виявами психічних аномалій. Причём показники фізичної та вербальної агресії майже не виявив суттєвих

зв'язків, тому більш докладно слід аналізувати такі форми агресії. Найбільшу сукупність тотальних кореляційних зв'язків продемонстрували показники дратівливості (шкала 5) та почуття провини (шкала 8). Це підтверджує раніш одержані результати особливостей формування деструктивних комунікативних установок за методикою Бойка та тенденції до самозвинувачення та самоприниження (шкала 9 МИС) на ґрунті загострення внутрішньоособистісної конфліктності.

Наступними за кількістю тотальних вагомих зв'язків є показники підозрливості (шкала 6) та образливості (шкала 7). Лише істеричні розлади за методикою ММРІ не продемонстрували вагомих зв'язків. Отже, зважаючи на те, що ці два показники за методикою є складовими інтегративного показника ворожості, можна стверджувати, що під час загострення психічних аномалій відбувається сплеск загального рівня ворожості. Безумовно, що це є безпосередньо пов'язаним явищем із раніш констатованим сплеском тривожності (чинник О за Кеттеллом), наслідком чого стає й загострення загального рівня тотальної підозрливості (чинник L за Кеттеллом) як непродуктивної захисної компенсації внутрішньої напруженості.

Аналогічна динаміка зростання спостерігається й за показниками негативізму (шкала 4) та непрямой агресії (шкала 3), адже виявлені прояви непродуктивних форм захисної компенсації внутрішніх дисгармонічних станів передбачають й упереджене негативне ставлення до оточення, що набуває розрядки не стільки у прямих формах агресії, скільки в її завуальованих непрямих виявах. Тим паче, що на пряму агресію особа недостатньо готова саме внаслідок констатованої тривожності на невпевненості в собі. Таким чином, агресія виявляється тільки в опосередкованих формах.

Отже, динамічний підхід розгляду особистості правоохоронця має на меті вивчення якісних змін в її структурі (прогресивних чи регресивних), форм і тенденцій розвитку, причин її трансформації в умовах специфіки самої діяльності, через призму особистісних детермінант, які й виступають потенціалом її професійної адаптивності чи дезадаптивності. Досліджуючи у структурі особистості правоохоронця відповідну сукупність рис, можемо прогнозувати конструктивну чи деструктивну динаміку його професійної адаптації, результатом

чого має стати формування нової якості, – професійної адаптованості або дезадаптованості.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок щодо виявлення загальнопсихологічних змін правоохоронця, що відбуваються під впливом виникнення певних негативних трансформацій особистості на тлі ескалації професійної дезадаптації. Це надало можливість стверджувати, що за будь-якими деструктивними психічними трансформаціями відбувається зниження загального рівня професійної адаптивності, нервово-психічної стійкості, комунікативності та моральної нормативності поведінки. Зростає ізольованість, дисургенсія або стриманість; збільшується емоційна нестійкість, піддатність почуттям, нерішучість, тривожність і підозрілість. Зменшується усвідомлення власної цінності, впевненості в собі, самовладання та самокерівництва, знижується позиціонування власного Я, наслідком чого стає недооцінка себе і зневажливе ставлення до себе. Відбувається загострення внутрішньої конфліктності та самоприниження. У спілкуванні виявляється відкрита жорстокість, критиканство та конфліктність, намагання переносити на всі акти спілкування власний негативний досвід, із відповідною упередженою проєкцією внутрішніх суперечностей на оточуючих. У міжособових стосунках превалює агресивність, підлеглих та залежності. Так само й дисонанс реального та ідеального Я-образів виникає у сфері егоцентризму, агресивності, підозрілості, підлеглих та залежності. Причому майже всі показники ворожості суттєво зростають.

Аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження надав можливість виокремити конкретні деструктивні психічні трансформації, що відбуваються під впливом професійної дезадаптації. До них можна віднести, насамперед, готовність до тривожних реакцій, індивідуалістичність, імпульсивність, песимістичність, підозрілість, гіперактивність, схильність до неврастенії, соматизація тривожності та емоційна лабільність.

Таким чином, аналізуючи індивідуально-психологічний профіль працівника, маємо можливість прогнозувати ризик виникнення певних негативних трансформацій особистості на фоні дезадаптивних тенденцій. Це надає можливість ранньої діагностики та своєчасної профілактики конкретизованих уразливих компонентів особистості під час надання психологічної допомоги у процесі його психологічного супроводження.